

STARENJE SEOSKOG STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE

*Jelena ANTONOVIĆ **

Proučavanje starosne strukture stanovništva predstavlja veoma važan element svih demografskih istraživanja. Praćenje procesa starenja neke populacije pomaže ne samo da se uoči smer promena u starosnoj strukturi, već i analizira demografska budućnost i unapred ukaže na posledice tih kretanja na ukupan razvoj stanovništva, što predstavlja interes i predmet istraživanja mnogih naučnih disciplina.

Kada se govori o starenju seoskog stanovništva Jugoslavije, odnosno analiziraju promene u starosnoj i polnoj strukturi stanovništva prema tipu naselja, treba da se ima u vidu kontinuiran proces urbanizacije, odnosno deruralizacije posle Drugog svetskog rata. Između 1948. i 1991. godine stanovništvo gradskih područja je uvećano 4,6 puta, i to sa 1163 hiljade na 5321 hiljadu stanovnika, dok je njegov udeo u ukupnom stanovništvu SR Jugoslavije povećan sa 17,1 na 51,2%. Sa druge strane, kod stanovništva ostalih naselja, iako se apsolutno smanjenje u istom periodu odvijalo vidno sporije - sa 5742 hiljade na 5073 hiljade stanovnika, njegovo učešće je zbog suprotnih tendencija u kretanju gradskog, odnosno ukupnog stanovništva bilo znatno intenzivnije. U poslednjem popisu stanovništva je prvi put zabeleženo da je broj gradskog stanovništva Jugoslavije premašio broj stanovnika koji žive u ostalim naseljima. Treba naglasiti da je proces urbanizacije bio najintenzivniji u periodu između 1961. i 1991. godine, te će stoga, kao i zbog uporedivosti podataka, u radu biti obuhvaćen taj tridesetogodišnji vremenski razmak.

Intenzivne promene u prelazu ruralnog u gradsko stanovništvo, kao i promene u starosno-polnoj strukturi, u velikoj meri su rezultat primarnog oblika urbanizacije (Stojanović, 1995), odnosno, obimnih migracija na relaciji selo-

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

grad. Najbrži demografski rast gradova u SR Jugoslaviji, koji je praćen i bitnim promenama u starosnoj strukturi stanovništva, jer se migrantsko stanovništvo u najvećoj meri regrutuje iz grupe između 15 i 34 godina starosti, dogodio se između 1961. i 1971. godine, čemu je veoma doprinelo i sprovedjenje velikih privrednih i društvenih reformi u SFR Jugoslaviji. Menjanje dotadašnjeg negativnog stava jugoslovenskih političkih i upravnih organa o zapošljavanju naših radnika u inostranstvu, podstaklo je u drugoj polovini 1960-ih masovno iseljavanje jugoslovenskih gradjana, među kojima je u najvećoj meri bilo zastupljeno seosko stanovništvo. Pored ovoga, ne treba zanemariti i sekundarni oblik urbanizacije, koji se manifestuje kompleksnom transformacijom negradskih u gradska naselja (Stojanović, 1995), a koji je u istom periodu takodje bio značajan¹ - broj gradskih naselja u SR Jugoslaviji je povećan sa 129 na 200.

Posmatrajući starosnu strukturu stanovništva prema tipu naselja na nivou SR Jugoslavije, uočava se da postoje vidne razlike između gradskog i seoskog stanovništva, dok su i regionalne diferencijacije veoma izražene. Da bi se preciznije sagledale promene u starosnoj strukturi i odredio intenzitet procesa starenja seoskog stanovništva, u radu će se analizirati sledeći demografski pokazatelji: procentno učešće mladog stanovništva (0-19 godina), sredovečnog stanovništva (20-39 i 40-59 godina), udeo starih (60 ili više godina), kao i najvažniji funkcionalni starosno-polni kontingenti. Zatim, prosečna starost stanovništva, kao i indeks starenja (odnos između broja stanovnika starih 60 ili više godina i broja mladih, starih 0-19 godina). Na osnovu pomenutih pokazatelja može se izvršiti podela na stadijume demografske starosti (Penev, 1995).

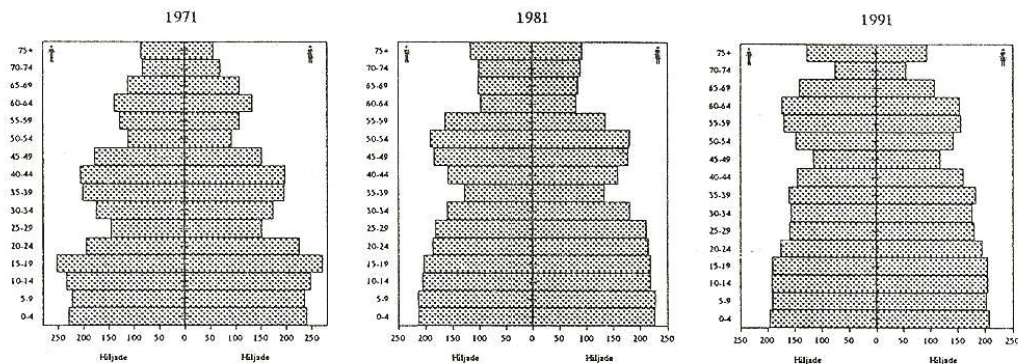
U poslednjih nekoliko decenija kod seoskog stanovništva Jugoslavije dogodile su se krupne promene i u obimu i učešću stanovništva po velikim starosnim grupama u ukupnom stanovništvu. Važno je naglasiti da je povećanje udela stanovništva starog 60 i više godina bilo nešto izraženije nego smanjenje

¹ Kriterijumi prema kojima se određivalo da li neko naselje spada u grupu gradskih ili ostalih za posmatrani period 1961-1991. nisu bili jedinstveni. Prema popisima stanovništva iz 1961. i 1971. godine primenjivana je podela na gradska, mešovita i seoska naselja, koja je formirana na osnovu broja stanovnika i procenta nepoljoprivrednog stanovništva, dok je u popisima iz 1981. i 1991. godine primenjivan takozvani pravni osnov, po kome se gradsko naselje određivalo proglašenjem u svakoj opštini pojedinačno (Radovanović, 1995). Stoga, u radu će biti analizirano stanovništvo prema tipu naselja u momentu popisa. Za period 1961-1971. biće primenjena podela na gradska i ostala naselja (u koja su svrstana seoska i mešovita), dok će se zbog jasnije analize, umesto prilično neprikladnog izraza - ostala, u radu često koristiti - seoska naselja.

udela stanovništva mlađeg od 20 godina, što govori i o širenju procesa demografskog starenja sa vrha starosne piramide. Udeo mladih do 20 godina u posmatranom periodu koji obuhvataju četiri poslednja popisa stanovništva se konstantno smanjivao u odnosu na ukupno seosko stanovništvo, što je bio i slučaj sa njihovim apsolutnim učešćem (sa 2,2 miliona u 1961. godini na 1,6 miliona u 1991, odnosno sa 38,1 na 31,4%). S obzirom da i zbog toga što su u 1991. godini u ovu grupu dospеле i generacije čiji su roditelji rođeni u kompenzacionom periodu posle Drugog svetskog rata, tokom 1990-ih dolazi do nešto većeg pada učešća ove grupe. Sa druge strane, seosko stanovništvo staro šezdeset i više godina se u istom periodu povećalo sa 633 na 927 hiljada, što je u odnosu na ukupno seosko stanovništvo iznosilo 10,9 odnosno 18,4%. Što se tiče sredovečnog stanovništva između 20 i 59 godina starosti, nije došlo do značajnijeg pada - sa 50,9 u 1961. na 50,2% u 1991. Suprotno tome, vidne razlike su se dogodile u samoj grupi, tj. u odnosu mlađeg i starijeg sredovečnog stanovništva. Dok je 1961. broj starih 20-39 iznosio 1,8 miliona (31,5% ukupnog seoskog stanovništva), a starih 40-59 godina 1,1 milion (19,4%), 1981. broj mlađeg jedva da je prelazio broj starijeg seoskog sredovečnog stanovništva (1,39 i 1,35 miliona, odnosno 26,6% i 25,8%).

Grafikon 1.

Starosne piramide seoskog stanovništva SR Jugoslavije, 1971-1991.

Medjutim, prema popisu iz 1991. dok se broj stanovnika mlađe grupe neznatno smanjio (1,38 miliona), brojnost starije grupe je opala na čak 1,15 miliona, što se odrazilo i na njihovo učešće (27,4 odnosno 22,8%). To se dogodilo jer su "krnje" generacije rođene za vreme Drugog svetskog rata prešle u grupu starijeg a tzv. *baby boom* generacije rođene nakon II svetskog

Tabela 1.
 Stanovništvo prema velikim starosnim grupama i važniji pokazatelji demografske starosti, SR Jugoslavija, republike i pokrajine, 1961-1991.

	1961	1971	1981	1991	1961	1971	1981	1991
	Seoska naselja				Gradska naselja			
SR Jugoslavija								
0-19	2202239	1925432	1726910	1580363	788715	1185992	1427145	1579227
%	38,1	35,9	32,9	31,4	33,9	32,9	31,0	30,1
St. maskuliniteta	-	1065,8	1072,0	1071,0	-	1032,0	1049,7	1049,6
20-39	1822859	1458395	1398029	1380099	883204	1250094	1509982	1614596
%	31,5	27,2	26,7	27,4	38,0	34,6	32,8	30,8
St. maskuliniteta	-	1045,3	1133,4	1137,4	-	971,0	950,0	957,0
40-59	1123601	1168882	1352683	1149948	445960	795349	1222239	1349465
%	19,4	21,8	25,8	22,8	19,2	22,0	26,5	25,7
St. maskuliniteta	-	889,1	943,4	1005,2	-	916,4	957,4	955,5
60+	633357	788279	768851	927480	205914	358244	450167	703160
%	11,0	14,7	14,7	18,4	8,9	9,9	9,8	13,4
St. maskuliniteta	-	879,3	842,2	804,2	-	754,8	736,1	753,9
Prosečna starost	30,2	32,7	34,3	35,6	30,2	31,4	32,6	34,4
Indeks starenja	0,290	0,410	0,445	0,587	0,260	0,300	0,315	0,445
Crna Gora								
0-19	167927	151207	108937	83511	41862	75239	109179	122729
%	45,3	43,4	38,0	33,0	41,2	41,5	37,0	34,5
St. maskuliniteta	-	1071,2	1072,2	1072,5	-	1046,7	1048,7	1041,5
20-39	104310	92611	79026	75058	37435	60931	96988	115119
%	28,2	26,6	27,5	29,7	36,9	33,6	32,9	32,4
St. maskuliniteta	-	987,1	1133,9	1235,5	-	933,0	963,7	985,3
40-59	56629	57864	59589	52577	14675	30665	66011	81233
%	15,3	16,6	20,8	20,8	14,5	16,9	22,4	2,8
St. maskuliniteta	-	749,4	854,8	921,0	-	967,1	1004,1	953,3
60+	41326	44963	39376	42020	7460	13493	22866	36568
%	11,2	12,9	13,7	16,6	7,4	7,4	7,8	10,3
St. maskuliniteta	-	826,9	761,2	739,6	-	709,1	681,8	756,1
Prosečna starost	27,6	30,9	31,9	34,2	26,6	27,7	29,6	31,6
Indeks starenja	0,250	0,340	0,361	0,503	0,180	0,180	0,209	0,298
Srbija								
0-19	2034312	1774225	1617973	1496852	746853	1110753	1317966	1456498
%	37,6	35,4	32,6	31,3	33,4	32,4	30,5	29,8
St. maskuliniteta	-	1065,4	1072,0	1070,9	-	1031,0	1049,8	1050,3
20-39	1718549	1365784	1319003	1305041	845769	1189163	1412994	1499477
%	31,7	27,2	26,6	27,3	38,0	34,7	32,8	30,7
St. maskuliniteta	-	1049,3	1133,4	1132,0	-	973,2	949,1	954,8
40-59	1066972	1111018	1293094	1097371	431285	764684	1156228	1268232
%	19,7	22,1	26,1	22,9	19,4	22,3	26,8	25,9
St. maskuliniteta	-	897,0	947,7	1009,5	-	914,4	954,8	955,6
60+	592031	743316	729475	885460	198454	344751	427301	666592
%	10,9	14,8	14,7	18,5	8,9	10,5	9,9	13,6
St. maskuliniteta	-	882,5	846,7	807,4	-	756,7	739,1	753,8
Prosečna starost	30,4	32,9	34,5	35,7	30,4	31,6	32,8	34,6
Indeks starenja	0,290	0,420	0,451	0,592	0,270	0,310	0,324	0,458

nastavak na sledecoj strani

Tabela 1. (nastavak)
Stanovništvo prema velikim starosnim grupama i važniji pokazatelji demografske starosti, SR Jugoslavija, republike i pokrajine, 1961-1991.

	1961	1971	1981	1991	1961	1971	1981	1991
	Seoska naselja				Gradska naselja			
Centralna Srbija								
0-19	1232315	981984	793146	654421	438860	659888	770274	837316
%	35,6	31,6	26,8	24,5	32,3	30,8	28,5	27,5
St. maskuliniteta	-	1055,7	1062,4	1064,3	-	1023,2	1042,6	1044,6
20-39	1133866	855202	793589	708279	548618	776633	912819	933988
%	32,7	27,5	26,8	26,5	40,4	36,3	33,7	30,7
St. maskuliniteta	-	1048,9	1138,6	1132,1	-	966,0	930,4	927,8
40-59	703689	746430	876305	696942	259397	493395	768607	839592
%	20,3	24,0	29,6	26,1	19,1	23,0	28,4	27,6
St. maskuliniteta	-	886,9	943,7	1008,9	-	926,3	957,7	949,0
60+	391124	512741	499317	612746	109766	198854	254118	434848
%	11,3	16,5	16,9	22,9	8,1	9,3	9,4	14,3
St. maskuliniteta	-	888	852,82	813,72	-	770,6	761,52	776,31
Prosečna starost	31,2	34,9	37,4	39,7	30,3	31,7	33,4	35,7
Indeks starenja	0,320	0,520	0,630	0,936	0,250	0,300	0,330	0,519
Vojvodina								
0-19	400806	304333	245188	224121	215621	281814	299060	293682
%	34,1	30,4	26,3	25,2	31,8	29,6	27,3	26,3
St. maskuliniteta	-	1052,7	1054,7	1062,9	-	1027,4	1048,1	1047,1
20-39	376803	281221	258844	249561	239439	315715	346946	326576
%	32,1	28,1	27,8	28,1	35,3	33,2	31,7	29,3
St. maskuliniteta	-	1051,4	1125,2	1109,8	-	985,4	969,7	971,6
40-59	254587	248259	269210	231697	146999	225188	305606	310710
%	21,7	24,8	28,9	26,1	21,6	23,7	27,9	27,8
St. maskuliniteta	-	891,3	920,6	988,5	-	868,8	927,6	948,2
60+	142844	163215	157843	182653	76362	125273	143769	184916
%	12,2	16,3	17,0	20,6	11,2	13,2	13,1	16,6
St. maskuliniteta	-	820,0	770,5	726,7	-	721,6	679,8	679,7
Prosečna starost	32,1	35,3	37,3	38,5	32,2	3,8	25,2	37,0
Indeks starenja	0,360	0,540	0,644	0,815	0,350	0,440	0,481	0,630
Kosovo i Metohija								
0-19	401191	487908	579639	618310	92372	169051	248632	325500
%	51,7	53,7	54,4	50,5	49,3	50,5	48,4	44,6
St. maskuliniteta	-	1093,3	1092,7	1080,9	-	1068,6	1074,7	1068,1
20-39	207880	229361	266570	347201	57712	96815	153229	238913
%	26,8	25,2	25,0	28,4	30,8	28,9	29,9	32,8
St. maskuliniteta	-	1048,5	1126,2	1148,1	-	991,5	1017,8	1043,0
40-59	108696	116329	147579	168732	24889	46101	82015	117930
%	14,0	12,1	13,8	13,8	14,5	13,8	16,0	16,2
St. maskuliniteta	-	977,1	1025,0	1041,2	-	1021,5	1032,2	1025,1
60+	58063	67360	72315	90061	12326	20624	29414	46828
%	7,5	7,4	6,8	7,4	7,4	6,2	5,7	6,4
St. maskuliniteta	-	1005,2	988,5	945,8	-	845,1	856,1	859,1
Prosečna starost	24,3	23,7	23,7	24,9	24,3	24,3	25,0	26,2
Indeks starenja	0,140	0,140	0,125	0,146	0,130	0,120	0,118	0,144

Izvor: Izračunato na osnovu konačnih rezultata popisa stanovništva odgovarajućih godina.

rata su još uvek bile u grupi mlađeg sredovečnog stanovništva. Posmatrane promene u starosnoj strukturi pokazuju kakav uticaj na njeno kretanje imaju ne samo fertilitet, mortalitet i migraciona kretanja, već i nasledjena starosna struktura stanovništva, koja je u Jugoslaviji tokom XX veka bila poremećena porastom smrtnosti u pojedinim periodima, naročito zbog ratova, a zatim i kompenzacionim porastom fertiliteta. Navedene promene u starosnoj strukturi ubrzavaju proces starenja seoskog stanovništva Jugoslavije. Prosečna starost ove populacije je 1961. godine iznosila 30,2 godine, da bi već 1971. usled intenzivnih migracija selo-grad, kao i pada fertiliteta, porasla na 32,7, u 1981. iznosila 34,3, a 1991. 35,6 godina. Takodje je i indeks starenja između 1961. i 1971. znatno porastao - sa 0,29 na 0,41, 1981. bio 0,45, a u poslednjem popisu stanovništva 0,59.

Upoređujući proces starenja gradskog i ostalog stanovništva, primetno je da gradsko stanovništvo, uprkos ubrzanju procesa starenja u poslednjem medjupopisnom periodu i nešto nižim reproduktivnim normama, ima mlađu starosnu strukturu. Zbog intenzivnog iseljavanja iz sela u gradove, odakle su više odlazili mladi u najproduktivnijem dobu, više žene nego muškarci, kao i snižavanja reproduktivnih normi i efektivnog fertiliteta, kod seoskog stanovništva je sužena grupa stanovništva koja utiče na radjanje (naročito žene u najproduktivnijem reproduktivnom dobu, o čemu će biti kasnije reči) i njeno učešće u ukupnom stanovništvu je niže u selu nego u gradu. Takodje, kada se posmatra sredovečno stanovništvo, pogotovo starosti 40-59 godina, vidi se da su njegovi udeli u ukupnom stanovništvu u istom periodu niži nego kod gradskog stanovništva. Pored toga, znatno je proširena grupa najstarijeg seoskog stanovništva, čemu je uzrok i slaba prostorna pokretljivost ovog dela populacije, i u periodu od 1961. do 1991. razlike između gradova i ostalih naselja su se povećavale iako su i udeli starih u gradovima uvećani.

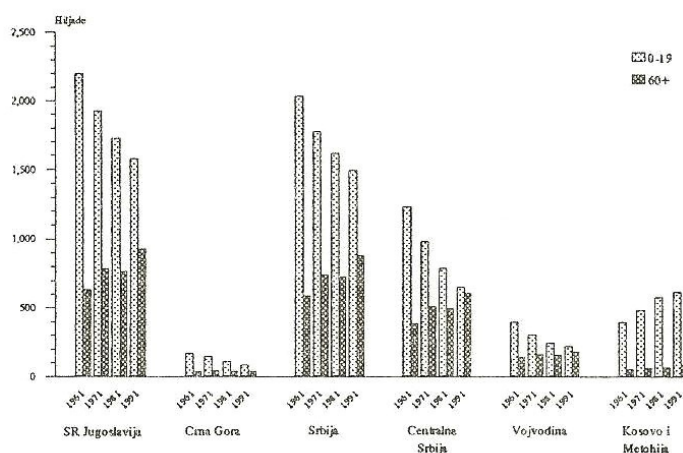
S obzirom da SR Jugoslavija predstavlja zbir suprotnosti u kretanju procesa starenja stanovništva, treba sagledati njegovo kretanje po republikama i pokrajinama. Posmatrajući promene starosne strukture prema ovim područjima, uočavaju se jasne razlike, kako kod seoskog, tako i kod gradskog stanovništva. Sa jedne strane, u centralnoj Srbiji i Vojvodini proces starenja je veoma naglašen, u Crnoj Gori poprima sve veće razmere, jer je ova republika nešto kasnije ušla u proces demografske tranzicije, dok je na Kosovu i Metohiji situacija umnogome drugačija.

Udeo generacija starih 0-19 godina u Vojvodini i centralnoj Srbiji između 1961. i 1991. godine je smanjen sa trećine na četvrtinu ukupnog seoskog

stanovništva - sa 34,1 odnosno 35,6% na 25,2 i 24,5%, dok je njihov apsolutni pad još izraženiji (sa 400 na 294 hiljade, i sa 1,23 miliona na 654 hiljade stanovnika u centralnoj Srbiji, ili za skoro 50%).

Grafikon 2.

Stanovništvo SR Jugoslavije mlađe od 20 i starije od 60 godina, 1961-1991.

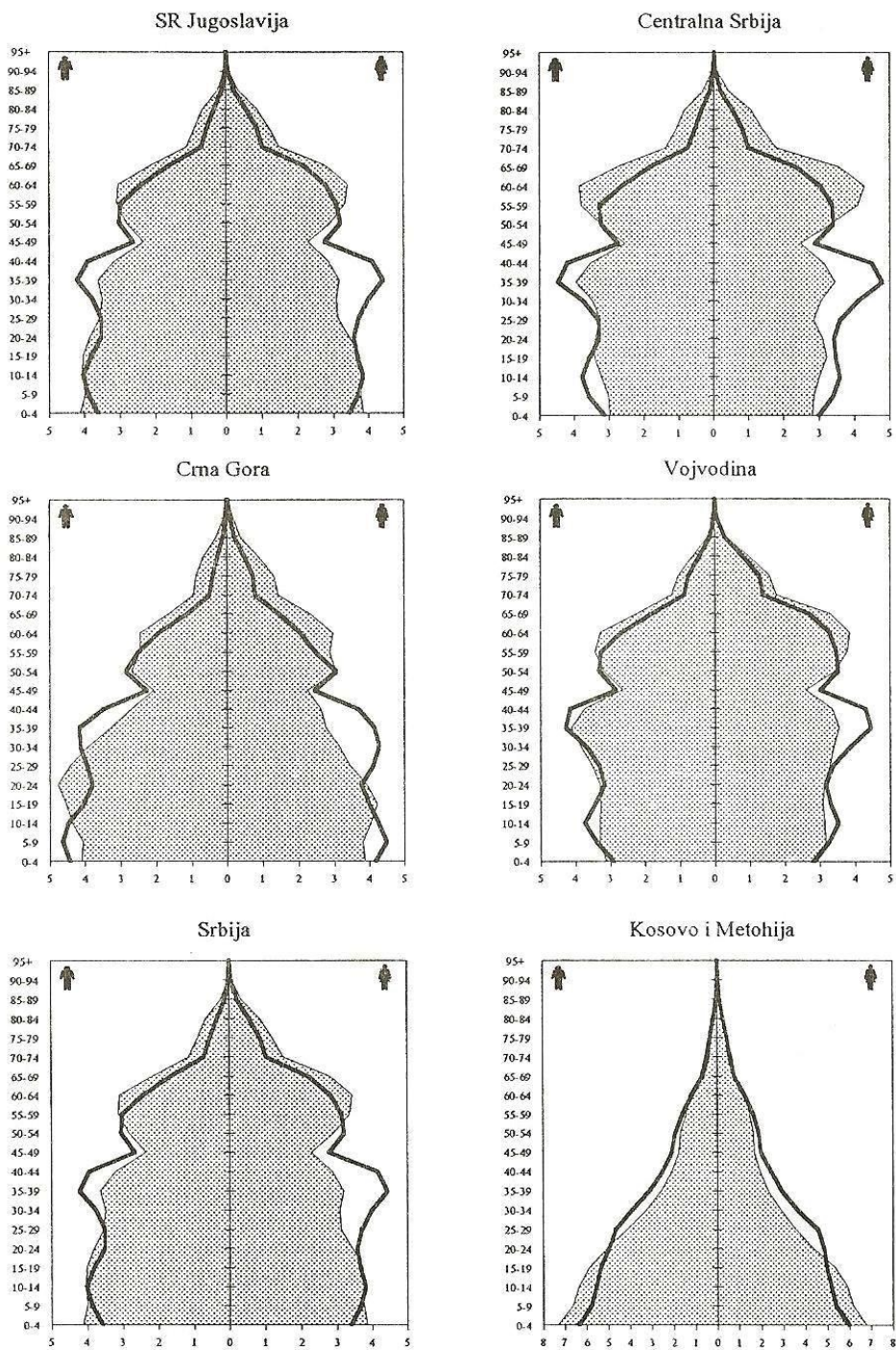
Kod Crne Gore je takodje bilo veliko smanjenje - sa skoro 168 hiljada na 83,5 hiljada mladih, ali zbog mlađe starosne strukture udeo u ukupnom seoskom stanovništvu na početku posmatranog perioda je bio čak 45,4% da bi trideset godina kasnije on opao na 33,0%. Upoređujući gradsko i seosko stanovništvo, uočava se da je kod svih analiziranih područja 1961. bio veći udeo mladih u selu, da bi i uprkos snižavanja udela mladih u ukupnom gradskom stanovništvu, u centralnoj Srbiji i Vojvodini 1981, a Crnoj Gori u poslednjem popisu, udeo mladih kod gradskog stanovništva premašio isti udeo u seoskim naseljima. Na Kosovu i Metohiji usled visokih reproduktivnih normi udeo mladih uzrasta 0-19 godina u seoskim naseljima između 1961. i 1991. godine nije se mnogo promenio - sa 51,7 na 50,5%, dok je njihov apsolutni broj porastao preko 50% - sa 401 na 618 hiljada. Za razliku od drugih područja Jugoslavije, gradsko stanovništvo Kosova i Metohije ima manji udeo mladih od stanovništva sela, što se u velikoj meri duguje još uvek znatnim razlikama u reproduktivnim normama gradskog i seoskog stanovništva.

Suprotno tendencijama kod najmlađe grupe, stanovništvo staro 60 i više godina se bitno uvećalo. Najnepovoljnija situacija je u centralnoj Srbiji i Vojvodini, gde je udeo ove grupe izrazito porastao u posmatranom periodu.

U Vojvodini uvećanje je iznosilo više od 60%, i to sa 12,6 na 20,6% u odnosu na ukupno seosko stanovništvo, dok je u centralnoj Srbiji isti udeo više nego dupliran (sa 11,3 na 22,9%). Ove promene se umnogome mogu pripisati manjoj prostornoj pokretljivosti starijeg stanovništva. Gledano po polu, 1991. godine u negradskom stanovništvu centralne Srbije je svaka četvrta žena, odnosno svaki peti muškarac bio star 60 i više godina, što je daleko nepovoljniji odnos u poredjenju sa gradskim područjem, dok su u Vojvodini ovi udeli iznosili 23,5% i 17,5% i u poredjenju sa gradovima, gde je udeo starog stanovništva manji, nije bilo većih razlika po polu. Crna Gora je zabeležila skok u udelu stanovništva starog 60 i više godina negradskih područja, za period 1961-1991. on je iznosio skoro 50% i uvećao sa 11,2 na 16,6%, dok apsolutni broj nije mnogo uvećan - sa 41,3 na 42 hiljade stanovnika. Na Kosovu i Metohiji je prisutna potpuno drugačija slika. Dok je 1961. godine seosko stanovništvo ove grupe brojilo 58 hiljada stanovnika, trideset godina kasnije ono je dostiglo 90 hiljada, tj. povećanje je iznosilo 55%. Medjutim, učešće starih u ukupnom stanovništvu u istom periodu, iako nisko i na početku, neznatno se smanjilo - sa 7,5 na 7,4%.

U periodu koji pokrivaju četiri poslednja popisa stanovništva u grupi sredovečnog seoskog stanovništva su se dogodile bitne promene, naročito u niskonatalitetnim područjima, najvećem delu centralne Srbije i u Vojvodini. Za trideset godina, iako je apsolutno učešće znatno smanjeno, u Vojvodini je udeo starije grupe (40-59 godina) uvećan sa 40% na 48% u odnosu na celu grupu, dok je u centralnoj Srbiji ovo povećanje bilo izraženije sa oko 38% na skoro 50%. Takodje, u odnosu na gradsku sredinu na početku perioda bile su brojnije generacije ove grupe na selu, dok je 1991. stanje obrnuto i na oba područja gradsko sredovečno stanovništvo ima veće učešće. Pomenute promene su rezultat kako emigracionih tokova iz seoskih sredina koje su se na početku perioda tek zahuktavale, da bi se kasnije usporile (Penev, 1995), ali i velikih razlika u brojnosti posmatranih generacija, jer je u tom vremenskom razdoblju došlo do ulaska kohorti rođenih u kompenzacionom periodu posle Drugog svetskog rata u grupu mladjeg, a kasnije i starijeg sredovečnog stanovništva. U Crnoj Gori je takodje došlo do rasta starije u odnosu na mladju grupu, ali ne u tolikom stepenu kao kod prethodna dva područja, dok je i udeo cele grupe u ukupnom seoskom stanovništvu rastao. Kosovo i Metohija je, sa druge strane, beleži veliki apsolutni rast u obe grupe - sredovečno seosko stanovništvo je trostruko uvećano. Promene udela cele grupe, kao i u okviru nje, nisu se bitnije menjale, a treba reći da je kod generacija starih 40-59 godina došlo i do smanjivanja procentnog učešća.

Grafikon 3.
Struktura seoskog i gradskog stanovništva po starosti i polu (u %).
SR Jugoslavija, republike i pokrajine, 1991.

Promene u starosnoj strukturi odrazile su se na porast prosečne starosti stanovništva, kao i uvećavanja indeksa starenja. Negradsko stanovništvo niskonatalitetnih područja beleži veliki skok kod oba pokazatelja. U

Tabela 2.
Stanovništvo prema velikim starosnim grupama po polu, SR Jugoslavija, republike i pokrajine, 1971. i 1991.

	Seoska naselja		Gradska naselja		Seoska naselja		Gradska naselja	
	Muško	Žensko	Muško	Žensko	Muško	Žensko	Muško	Žensko
	1971				1991			
SR Jugoslavija								
Ukupno (broj)	2670068	2695817	1762876	1847434	2559050	2513611	2598070	2723295
Učešće u % 0-19	37,2	34,6	34,2	31,6	32,2	30,6	31,6	28,7
20-39	27,9	26,5	34,9	34,3	28,9	25,9	30,8	30,7
40-59	20,6	23,0	21,6	22,5	22,7	23,0	25,8	25,7
60+	13,8	15,6	8,7	11,1	16,3	20,6	11,8	14,9
Crna Gora								
Ukupno (broj)	170193	178128	89016	92267	129558	127302	176373	181802
Učešće u % 0-19	46,0	41,0	43,2	39,8	33,8	32,1	35,8	33,3
20-39	27,1	26,2	33,0	34,2	32,5	26,8	32,6	32,1
40-59	14,6	18,6	16,9	16,9	19,7	21,8	22,6	23,0
60+	12,0	13,8	6,3	8,6	14,0	19,3	9,0	11,5
Srbija								
Ukupno (broj)	2499875	2517689	1673860	1755167	2429492	2386309	2421697	2541493
Učešće u % 0-19	36,6	34,1	33,7	31,2	32,0	30,5	31,3	28,3
20-39	28,0	26,5	35,0	34,3	28,7	25,8	30,7	30,6
40-59	21,0	23,3	21,8	22,8	22,8	23,0	26,0	25,9
60+	13,9	15,7	8,9	11,2	16,4	20,7	12,0	15,2
Centralna Srbija								
Ukupno (broj)	1540032	1568586	1045593	1096154	1350977	1346233	1510009	1601687
Učešće u % 0-19	32,8	30,5	31,9	29,8	25,2	23,8	29,0	26,1
20-39	28,4	26,6	36,5	36,0	28,1	24,9	30,5	30,9
40-59	22,8	25,2	22,7	23,4	26,2	26,0	27,7	27,5
60+	15,7	17,3	8,3	10,3	20,5	25,3	12,9	15,6
Vojvodina								
Ukupno (broj)	492378	507894	458774	493487	440814	451481	539917	581677
Učešće u % 0-19	31,7	29,2	31,1	28,2	26,3	24,2	28,0	24,8
20-39	29,3	27,0	34,2	32,2	29,9	26,3	30,0	28,6
40-59	23,8	25,8	22,8	24,4	26,3	25,9	28,2	27,6
60+	14,9	17,7	11,5	14,8	17,5	23,5	13,9	19,0
Kosovo i Metohija								
Ukupno (broj)	467465	441209	169493	165526	637701	588595	371771	358129
Učešće u % 0-19	54,5	52,8	51,5	49,4	50,5	50,6	45,3	44,0
20-39	25,1	25,4	28,4	29,4	29,2	27,5	32,8	32,7
40-59	12,3	13,3	13,7	13,8	13,5	14,1	16,1	16,3
60+	7,2	7,6	5,6	6,8	6,9	7,9	5,8	7,0

Izvor: Kao za tabelu 1.

Vojvodini je prosečna starost u posmatranom tridesetogodišnjem periodu porasla za više od 6 godina - sa 32,1 na 38,5 i indeks starenja sa 0,36 na visokih 0,82, a u centralnoj Srbiji ovaj proces je još izraženiji. Prosečna

starost je povećana sa 31,2 na skoro četrdeset godina, dok je indeks starenja na početku iznosio 0,32 a na kraju perioda je beležio 0,94. Prosečna starost seoskog stanovništva Crne Gore je takodje dosta uvećana - sa 27,6 na 34,2 godine, a indeks starenja je porastao sa 0,23 na 0,50. Stanovništvo seoskog područja Kosova i Metohije je, suprotno ostalim delovima zemlje, imalo veće izmene u analiziranim pokazateljima. Prosečna starost je 1961. iznosila 24,3, u sledeća dva popisa je čak nešto smanjena i iznosila 23,7 godine, da bi 1991. dostigla 24,9 godina. Indeks starenja se između 1961. i 1991. uvećao sa 0,14 na svega 0,15, s tim što je 1981. on snižen na 0,12.

Posmatrajući poslednja tri popisa stanovništva vidi se da je na nisko-natalitetnim područjima seosko stanovništvo u demografskom smislu starije od gradskog. Najmanje razlike su prisutne u Vojvodini, u kojoj je najprisutniji proces tzv. urbanizacije sela (Penev, 1995). Kosovo i Metohija je jedino područje koje u posmatranom periodu ima nešto mlađu prosečnu starost seoskog od gradskog stanovništva, na šta su uticale već navedene razlike u reproduktivnim normama i ostvareni nivo rađanja seoske i gradske populacije. Takodje, na analiziranu pojavu uticala je i selektivnost migranata po starosti. Naime, usled izrazito mlade starosne strukture, stanovništvo koje se iseljavalo iz sela (u najvećoj meri je to mlađe sredovečno stanovništvo) bilo je starije od proseka za seoska naselja, tako da je u posmatranom periodu došlo do većeg učešća sredovečnog stanovništva u gradovima i usporavanja procesa starenja, kao i intenziviranja procesa demografskog podmladjivanja u periodu između 1971. i 1981. godine.

Da bi se dobila potpunija slika o procesu starenja, na osnovu vrednosti analiziranih pokazatelja izvršice se podela stanovništva po stadijuma demografske starosti. Ovom prilikom je izabran model koji ima sedam²

² Stadijumi demografske starosti i kriterijumi za njihovo određivanje (Penev, 1995)

Stadijumi demografske starosti	Indikatori demografske starosti stanovništva				
	Prosečna starost (u god.)	Mladi do 20 godina (u %)	Mladji od 40 godina (u %)	Stari 60+ (u %)	Indeks starenja
1. Rana demografska starost	do 20	58+	85+	do 4	do 0,07
2. Demografska starost	20-25	50-58	75-85	4-7	0,07-0,14
3. Demografska zrelost	25-30	40-50	65-75	7-11	0,14-0,28
4. Prag demografske starosti	30-35	30-40	58-65	11-15	0,28-0,50
5. Demografska starost	35-40	24-30	52-58	15-20	0,50-0,83
6. Duboka demografska starost	40-43	20-24	45-52	20-25	0,83-1,25
7. Najdublja demografska starost	43+	do 20	do 45	25+	1,25+

stadijuma (Penev, 1995), a posmatraće se i gradsko i seosko stanovništvo, kako Jugoslavije, tako i njenih područja.

Rezultati primenjene podele pokazuju da je seoska populacija SR Jugoslavije za posmatranih trideset godina prešla iz stadijuma na pragu demografske starosti (4), ali sa nekim karakteristikama demografske zrelosti (3), u populaciju u stadijumu demografske starosti (5) sa određenim osobinama stadijuma na pragu demografske starosti (4). Između 1961. i 1991. godine sva tri niskonatalitetna područja beleže vidan negativan pomak, i dok se u Crnoj Gori seosko stanovništvo transformisalo iz populacije u demografskoj zrelosti (3) u populaciju na pragu demografske starosti (4) sa elementima populacije u demografskoj starosti (5), u Vojvodini je stanovništvo na pragu demografske starosti (4) sa elementima demografske zrelosti (3) prešlo u populaciju demografske starosti (5). Najveći skok se dogodio u centralnoj Srbiji, gde se stanovništvo negradskih područja za posmatranih trideset godina preinačilo iz populacije na pragu demografske starosti (4) u populaciju u dubokoj demografskoj starosti (6) sa elementima demografske starosti. Za razliku od ovih područja, seosko stanovništvo Kosova i Metohije je tek u poslednjem medjupopisnom periodu zabeležilo neznatan pomak, i to u okviru istog stadijuma, tako da je 1991. dostigla stepen populacije u demografskoj mladosti (2) sa nekim karakteristikama demografske zrelosti (3).

Tabela 3.

Demografska starost seoskog stanovništva SR Jugoslavije, republika i pokrajina, 1961-1991.

	Selo				Grad			
	1961	1971	1981	1991	1961	1971	1981	1991
Stadijumi demografske starosti								
SR Jugoslavija	4(3)	4	4	5(4)	3	4(3)	4	4
Crna Gora	3	3(4)	4	4(5)	3	3	3	4(3)
Srbija	3(4)	4	4	5(4)	3(4)	4(3)	4	4
Centralna Srbija	4	4(5)	5	6(5)	4(3)	4(3)	4	5(4)
Vojvodina	4(3)	4(3)	5	5	4(3)	4	4(5)	5
Kosovo i Metohija	2	2	2	2(3)	2	2	2	3(2)
<i>Izvor:</i> kao za tabelu 1.								

Sa druge strane, ova podela jasno pokazuje da gradsko stanovništvo niskonatalitetnih područja ima povoljniju starosnu strukturu, što se odrazilo

i na jugoslovenski prosek. Dok se 1961. stanovništvo urbanih sredina u Jugoslaviji nalazilo u stadijumu demografske zrelosti (3), 1991. je posedovalo karakteristike stadijuma na pragu demografske starosti (4). U 1991. najveće razlike su prisutne u Crnoj Gori i centralnoj Srbiji, dok u Vojvodini obe populacije pripadaju stadijumu demografske starosti (5), iako negradsko stanovništvo ima nešto više nivoa pokazatelja. Istovremeno, na Kosovu i Metohiji se zapaža suprotna slika od ostalih područja, i dok je gradsko stanovništvo bilo u stadijumu demografske zrelosti (3) sa elementima demografske mladosti (2), seosko se nalazilo u demografskoj mladosti (2), ali sa nekim osobinama demografske zrelosti (3).

Sagledavanje promena u pojedinim funkcionalnim starosno-polnim kontingentima pomaže detaljnijem sagledavanju procesa starenja, kao i ukazivanju na njegove uzroke i posledice.

Predškolski kontingent (0-6 godina), koji u mnogome zavisi od kretanja nataliteta u periodu koji prethodi popisu stanovništva, kod seoskog stanovništva Jugoslavije između 1961. i 1991. se smanjivao i u apsolutnom i u relativnom broju. U 1991. godini ovaj kontingent broji 560 hiljada, i brojčano smanjenje u odnosu na 1961. iznosi 270 hiljada ili za skoro trećinu, što je uticalo i na smanjenje udela sa 14,3 na 11,0%. Učešće predškolskog kontingenta je kontinuirano opadalo i na svim područjima Jugoslavije. Najveći pad se dogodio u Crnoj Gori (sa 18,1 na 10,9%) dok su najniže vrednosti u poslednjem popisu bile u centralnoj Srbiji - 8,0% u odnosu na ukupno seosko stanovništvo. Smanjivanje brojnosti najmladje grupe stanovništva je na niskonatalitetnim područjima bilo veoma izraženo (u centralnoj Srbiji je smanjenje bilo dvostruko, a u Crnoj Gori čak za 140%), dok je jedino Kosovo i Metohija beležila apsolutni porast, uprkos relativnom smanjenju. Takođe, seoska područja ove pokrajine su u 1991. godini imala veći broj dece ispod 7 godina starosti čak i od centralne Srbije.

U poredjenju sa gradskim, predškolski kontingent u seoskim naseljima na nivou Jugoslavije je u svim posmatranim popisima bio brojniji i apsolutno i relativno. Medjutim, gledajući po područjima, situacija je drugačija. Jedino Kosovo i Metohija ima sličan trend, ali na znatno višem nivou, dok se kod niskonatalitetnih područja relativno učešće menjalo u korist grada, da bi 1991. samo u Vojvodini najmladji delovi seoske populacije, za razliku od dva prethodna popisa, imali nešto veće udele u ukupnom stanovništvu od gradskog.

Školoobavezni kontingent (7-14 godina). Kretanje ovog kontingenta kod seoskog dela stanovništva SR Jugoslavije ima slične osobine kao i predškolski kontingent. Treba napomenuti da veliki pad brojnosti ove grupe između 1961. i 1971, kako na nivou cele zemlje, tako i kod centralne Srbije i Vojvodine, nije samo posledica velikih emigracionih kretanja iz sela u gradove, nego i premeštanja *baby boom* generacija u starije starosne grupe. Između 1961. i 1991. najveće smanjenje je bilo u Crnoj Gori i centralnoj Srbiji, koja je u poslednjem popisu imala i najniže učešće ove grupe u ukupnom stanovništvu. Takođe, 1991. na Kosovu i Metohiji je uprkos nastavku rasta apsolutnog broja ovih generacija, prvi put zabeleženo smanjenje njegovog udela u ukupnom stanovništvu. U posmatranom periodu je na nivou Jugoslavije je održavano veće učešće ovih generacija kod seoskog stanovništva, mada je ta razlika bivala sve manja, čemu je doprinelo to što je u Vojvodini 1981, a Crnoj Gori i centralnoj Srbiji 1991, taj odnos promenjen u korist gradske sredine.

Stanovništvo u radnom periodu života (muškarci starosti 15-64, a žene 15-59 godina). Promene u kretanju radnog kontingenta vrlo su značajne jer se iz njega regrutuje većina ekonomski aktivnog stanovništva. Broj seoske populacije ove starosti u Jugoslaviji između dva poslednja popisa stanovništva smanjila se za više od 200 hiljada, dok je i njen udeo u ukupnom stanovništvu takođe opao. Promene većeg obima su se dogodile na nivou republika i pokrajina. Sa jedne strane, na niskonatalitetnim područjima je prisutno kontinuirano smanjenje brojnosti - u Crnoj Gori za 39 hiljada, Vojvodini za skoro 81 hiljadu, a u centralnoj Srbiji 315 hiljada, dok se kretanje procentnog učešća u ukupnom stanovništvu menjalo. U Crnoj Gori je usled nešto mlađe starosne strukture i starenja od baze starosne piramide dalje raslo, dok je u centralnoj Srbiji i Vojvodini između 1971. i 1981. raslo, da bi u poslednjem popisnom periodu počelo da opada, što govori i o starenju sa vrha starosne piramide. Kosovo i Metohija usled veoma mlade starosne strukture beleži konstantan rast brojnosti seoskog radnog kontingenta, dok njegovo procentno učešće, koje je u poslednjem međupopisnom periodu uočljivije nego u prethodnom, govori o sužavanju najmladnjih generacija. Gradsko stanovništvo u radnom dobu života je u sva tri popisa stanovništva, kako na nivou Jugoslavije, tako i njenih područja, beležilo stalan rast i imalo znatno viši nivo učešća u odnosu na ukupno stanovništvo nego što je to bio slučaj sa seoskom populacijom, što je posledica migracionih kretanja.

Tabela 4.
Važniji starosni funkcionalni kontingenti, SRJ, republike i pokrajine, 1961-1991.

	SRJ	CG	Srbija	CS	V	KiM	SRJ	CG	Srbija	CS	V	KiM
	Broj stanovnika						Struktura (%)					
<i>Seoska naselja</i>												
Predškolski kontingent (0-6 godina)												
1961	829614	67396	762218	438300	142655	181262	14,34	18,20	14,07	12,65	12,13	23,35
1971	649470	50903	598567	297493	91079	209994	12,10	14,61	11,93	9,57	9,11	23,11
1981	621187	35624	585563	269723	83804	232037	11,80	12,37	11,77	9,07	8,97	21,69
1991	559594	28076	531518	215932	76204	239382	11,03	10,93	11,04	8,01	8,54	19,52
Školoobavezno stanovništvo (7-14 godina)												
1961	950362	68801	881561	552023	181854	147685	16,42	18,58	16,28	15,94	15,47	19,02
1971	754370	61705	692665	383090	121918	187658	14,06	17,71	13,80	12,32	12,19	20,65
1981	683864	43281	640583	316805	94499	229278	12,99	15,03	12,87	10,66	10,11	21,43
1991	627687	33247	594440	261693	91586	241161	12,37	12,94	12,34	9,70	10,26	19,67
Radni koningent (muškarci 15-64 godine i žene 15-59 godina)												
1971	3291802	195332	3096470	1999784	647556	449130	61,17	56,08	61,52	64,00	64,74	49,43
1981	3253965	172162	3081803	1927900	611486	542417	61,80	59,77	61,92	64,85	65,44	50,71
1991	3077246	156055	2921191	1684723	566678	669790	60,66	60,75	60,66	62,46	63,51	54,62
Žensko fertilno stanovništvo (15-49 godina)												
1971	1351079	83963	1267116	817627	260046	189443	25,10	24,10	25,17	26,17	26,00	20,85
1981	1200638	68021	1132617	685289	222354	224974	22,80	23,61	22,76	23,05	23,80	21,03
1991	1093893	56649	1037244	567297	198152	271795	21,56	22,05	21,53	21,03	22,21	22,16
Žene u optimalnom reproduktivnom dobu (20-34 godine)												
1971	515022	35973	479049	293215	97912	87922	9,57	10,33	9,52	9,38	9,79	9,68
1981	527401	30188	497213	297918	97486	101809	10,02	10,48	9,99	10,02	10,43	9,52
1991	486478	26570	459908	239699	86803	133406	9,59	10,34	9,55	8,89	9,73	10,88
Starački kontingent (75 i više godina)												
1961*	396299	28616	367683	239659	91256	36768	6,85	7,73	6,79	6,92	7,76	4,74
1971	143452	11541	131911	87320	31197	13394	2,67	3,31	2,62	2,79	3,12	1,47
1981	199498	12013	197485	139771	40618	17096	3,79	4,17	3,97	4,70	4,35	1,60
1991	221170	12258	208912	142129	43953	22830	4,36	4,77	4,34	5,27	4,93	1,86
<i>Gradska naselja</i>												
Predškolski kontingent (0-6 godina)												
1961	292336	18321	274015	155969	75774	42272	12,56	18,05	12,31	11,47	11,16	22,54
1971	402179	26032	376147	218100	91140	66907	11,14	14,36	9,50	10,18	9,57	19,97
1981	543277	40092	503185	293740	112321	97123	11,73	13,53	11,60	9,82	10,21	18,87
1991	530321	43471	486850	269454	92775	124621	9,97	12,14	9,81	8,66	8,27	17,07
Školoobavezno stanovništvo (7-14 godina)												
1961	343779	17139	326640	197709	93861	35070	14,77	16,88	14,67	14,55	13,82	18,70
1971	449699	30499	419200	244366	108636	66198	12,46	16,82	10,59	11,41	11,41	19,76
1981	551820	41550	510270	298071	114651	97549	11,91	14,03	11,77	9,96	10,42	18,95
1991	655301	50664	604637	353407	125865	125365	12,31	14,15	12,18	11,36	11,22	17,18
Radni koningent (muškarci 15-64 godine i žene 15-59 godina)												
1971	2429598	112389	2317209	1492140	642492	182577	67,59	62,00	67,89	70,19	67,47	54,50
1981	3117044	192936	2924108	1891372	739433	293303	67,28	65,13	67,43	69,50	67,20	56,98
1991	3483348	231844	3251504	2068243	742099	441162	65,46	64,73	65,51	66,47	66,16	60,44
Žensko fertilno stanovništvo (15-49 godina)												
1971	1074262	51004	1023258	667166	275485	80607	29,89	28,14	29,98	31,38	28,93	24,06
1981	1278875	83035	1195840	774672	294746	126422	27,60	28,03	27,58	28,47	26,79	24,56
1991	1378373	94027	1284346	814764	283789	185793	25,90	26,25	25,88	26,18	25,30	25,45
Žene u optimalnom reproduktivnom dobu (20-34 godine)												
1971	470151	24228	445923	289766	118220	37937	13,08	13,16	13,07	13,63	12,41	11,32
1981	628461	40478	587983	384732	140825	62426	13,57	13,66	13,56	14,14	12,80	12,13
1991	593072	43211	549861	338296	116050	95515	11,15	12,06	11,08	10,81	10,35	13,09
Starački kontingent (75 i više godina)												
1961*	128581	4836	123745	67023	48690	8032	5,52	4,76	5,56	4,93	7,17	4,28
1971	65667	3168	62499	33934	24270	4295	1,83	1,75	1,83	1,60	2,55	1,28
1981	110156	6373	103783	60616	36362	6805	2,38	2,15	2,39	2,23	3,30	1,32
1991	143938	8542	135396	81255	43185	10956	2,70	2,38	2,73	2,61	3,85	1,50

* stanovništvo staro 65+

Izvor: kao za tabelu 1.

Napomena: U popisu stanovništva iz 1961. god. data je samo starosna distribucija stanovništva prema tipu naselja.

Promene u veličini ženskog fertilnog stanovništva (15-49 godina) su od vitalnog značaja s aspekta obima radjanja. Takodje, u analizi posebno treba

da se obrati pažnja na žene u optimalnom reproduktivnom dobu (20-34 godine), jer se u toj starosti žene u najvećoj meri odlučuju na radjanje. U periodu između 1971. i 1991. godine, kontingent ženskog fertilnog stanovništva seoskih područja SR Jugoslavije se smanjio za 257 hiljada, ili 19%, što je veoma uticalo i na značajno smanjenje učešća ove grupe u ukupnom seoskom stanovništvu, koje je sa 25,1% palo na 21,6%. U isto vreme, kod žena starih 20-34 godine u negradskim područjima Jugoslavije nije prisutan takav trend. Međutim, već 1971. udeo ove grupe u ukupnom stanovništvu je bio veoma nizak - 9,6%, dok je učešće u celom ženskom fertilnom kontingentu bilo najniže u posmatranom periodu - 38%. U 1981. dolazi do rasta kako apsolutnog tako i relativnog, da bi se u poslednjem popisu stanovništva ono znatno smanjilo. Na ovakvo kretanje najfertilnijeg dela ženske populacije uticalo je to što su se 1971. u starosti između 20 i 34 godine nalazile generacije rođene za vreme Drugog svetskog rata, koje su umanjile veličinu ovog kontingenta, da bi deset godina kasnije ušle generacije iz kompenzacionog perioda, koje su ga proširile.

Na niskonatalitetnim područjima u posmatranom periodu obim ženskog fertilnog kontingenta negradskih područja se smanjivao. Procentno učešće u ukupnom seoskom stanovništvu je u Crnoj Gori sa 24,1 opalo na 22,1%, Vojvodini sa 26,0 na 22,2%, dok je u centralnoj Srbiji sa najviših za sva područja u 1971.- 26,2% na najnižih za sva područja u 1991 - 21,0%. Sa druge strane, na Kosovu i Metohiji je sa najnižih 20,9% u 1971. isti udeo u 1991. povećan na 22,2%, što je jedino manje od vrednosti za Vojvodinu. Ova pokrajina je i jedina koja kada se posmatraju 1971. i 1991, beleži i znatan rast procentnog učešća grupe žena starih 20-34 godine, i sa najnižih 11,3% u 1971. raste na 13,1%, što je najviša vrednost za sva seoska područja Jugoslavije.

Žensko fertilno stanovništvo gradskog stanovništva na svim jugoslovenskim područjima tokom celog posmatranog perioda, iako se po obimu neprestano povećavalo (1981. i 1991. na sva tri niskonatalitetna područja je znatno prevazilazio obim seoskog kontingenta), beleži smanjivanje učešća, osim na Kosovu i Metohiji, gde je prisutna suprotna tendencija. Međutim, i pored toga, učešće kod gradskog je znatno više nego kod seoskog stanovništva. Takođe, gradsko stanovništvo na svim područjima ima povoljniji udeo u ukupnom stanovništvu od seoskog, što još jednom govori u prilog znatnim migracionim kretanjima ženskog stanovništva iz grupe mlađeg sredovečnog stanovništva iz sela u gradove.

Pored kontingenta starih 60 i više godina, o kome je već bilo reči, bitno je uočiti i kretanje jednog njegovog dela - *stanovništva starog 75 i više godina*. Veoma intenzivne promene u pravcu povećavanja broja najstarijeg stanovništva negradskog područja Jugoslavije prisutne su u periodu koji pokrivaju poslednja tri popisa stanovništva. 1991. ova grupa je bila brojnija za više od 77 hiljada stanovnika, tj. oko 54%, nego 1971. godine. To je uticalo i da se procentno učešće u ukupnom stanovništvu poveća za skoro dve trećine - sa 2,7 na 4,4%. Seosko stanovništvo centralne Srbije je u istom periodu zabaležilo najveći rast posmatrane grupe i u relativnom i u apsolutnom pogledu, i dok se ona povećala za skoro 55 hiljada ili 62%, udeo u ukupnom seoskom stanovništvu je skočio za skoro 90% - sa 2,8 na 5,3%, što je više od udela u Crnoj Gori i Vojvodini (4,8 i 4,9%), iako su one dvadeset godina ranije imale više udele najstarije grupe seoskog stanovništva (3,3 i 3,1%). Seoska područja Kosova i Metohije u istom periodu beleže takodje veliko apsolutno povećanje - za 9,5 hiljada odnosno 70%, dok je skok udela u ukupnom stanovništvu bio znatno blaži - sa 1,5 na 1,9%. Gradske sredine i na jugoslovenskom i na regionalnim nivoima su u sva tri popisa imale znatno niže udele najstarijeg stanovništva. 1991. najveća razlika je bila prisutna kod Crne Gore i centralne Srbije, gde je procentno učešće najstarijih kod gradskog bilo duplo manje nego kod seoskog stanovništva.

S obzirom da je intenzitet migracija stanovništva iz sela u gradove već izmedju 1981. i 1991. godine smanjen, i u poslednjoj deceniji 20. veka one nemaju presudnog uticaja na proces starenja seoskog stanovništva Jugoslavije. Nasledjena starosna i polna struktura, te nivo nataliteta i mortaliteta, dobijaju sve više na značaju i ubuduće će one u najvećoj meri odredjivati dalji tok starenja ove subpopulacije. Stoga, na Kosovu i Metohiji, jedinom visokonatalitetnom području u Jugoslaviji, u sledećih desetak godina se ne može očekivati bitnije ubrzavanje starenja stanovništva. Sa druge strane, na niskonatalitetnim područjima Jugoslavije, naročito u centralnoj Srbiji i Vojvodini, seosko stanovništvo je zašlo u više stadijume demografske starosti, tako da nepovoljna starosna struktura, ali i znatan manjak ženskog stanovništva u grupi sredovečnog stanovništva, negativno utiču na visinu nataliteta. Imajući u vidu i tendencije u reproduktivnom ponašanju, koje su sve sličnije gradskom stanovništvu, kao i efekte demografske inercije, i u buduće se može očekivati sve intenzivnije starenje seoskog stanovništva.

Literatura

- BREZNIK, Dušan (1965). "Neki aspekti demografskih, socijalnih i ekonomskih posledica starenja stanovništva". *Stanovništvo* (Beograd), god. III, br. 1.
- PENEV, Goran (1995). "Stanovništvo po starosti i polu". *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine* (Beograd).
- PENEV, Goran (1995a). "Područja Srbije bez prirodnog priraštaja stanovništva. Analiza po naseljima za 1991. godinu". U Mina Petrović, Mirjana Rašević i Goran Penev "Tri pitanja populacione politike", *Demografske sveske* br. 24/95 (Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- RADOVANOVIĆ, Svetlana i Miroljub RANČIĆ (1995). "Ukupno stanovništvo: razmeštaj i urbanizacija". *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine* (Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- RANČIĆ, Miroljub (1975/1976). "Neke karakteristike seoskog stanovništva SR Srbije". *Stanovništvo* (Beograd), god. XIII, XIV, br. 3-4, 1-2.
- STEVANOVIĆ, Radoslav (1994). "Doprinos migracija populacionom rastu gradova Srbije u periodu 1981-1991". *Stanovništvo* (Beograd), god. XXXII, br. 3-4.
- STOJANOVIĆ, Branislav (1995). "Porast i prostorni razmeštaj stanovništva". U *Stanovništvo i demaćinstva Republike Srbije prema popisu 31.3.1991* (Beograd: Republički zavod za statistiku - Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- TASIĆ, Dragoljub (1963). "Dugoročne promene starosne strukture stanovništva Jugoslavije". *Stanovništvo* (Beograd), god. I, br. 1.

Jelena Antonović

Starenje seoskog stanovništva Jugoslavije

R e z i m e

Masovne migracije na relaciji selo-grad su osnovni neposredni činilac smanjenja seoskog stanovništva Jugoslavije do koga je došlo u drugoj polovini 20. veka. Migracije su, takodje, zbog izrazite selektivnosti migranata po starosti i polu, bitno uticale i na promene starosne strukture seoskog stanovništva koje su se odvijale u smeru ubrzanog odvijanja procesa demografskog starenja. Sa svoje strane, tako formirana starosna struktura, preko dejstva na smanjenje nataliteta, odnosno na povećanje mortaliteta, u sve većoj meri postaje jedan od osnovnih činilaca daljeg usporavanja, a na većini područja i glavni faktor depopulacije seoskog stanovništva.

U radu su analizirane promene starosne strukture seoskog stanovništva SR Jugoslavije i njenih republika i pokrajina u periodu 1961-1991, sa posebnim osvrtom na stanje u vreme sprovođenja poslednjeg popisa stanovništva iz 1991. godine. Autor naglašava da postoje vidne razlike između procesa starenja gradskog i seoskog stanovništva, a i da su u pogledu dostignute demografske starosti veoma izražene regionalne razlike. Na osnovu analize kretanja osnovnih pokazatelja demografske starosti (udeo petogodišnjih i velikih starosnih grupa, prosečna starost, indeks starenja, kao i kretanje najvažnijih starosnih funkcionalnih kontingenata), u radu se zaključuje da se proces starenja odvijao kako kod seoskog tako i kod gradskog stanovništva, a i da se u posmatranom periodu (1961-1991) on intenzivnije odvijao na selu (veći udeo starih, veće vrednosti indeksa starenja i prosečne starosti).

Autor ukazuje da je starenje seoskog stanovništva prisutno u svim republikama i pokrajinama, ali da je najviše odmaklo u centralnoj Srbiji i Vojvodini, dok je na Kosovu i Metohiji ono bilo vrlo usporeno, i pre svega prisutno tokom poslednjeg međupopisnog perioda (1981-1991). Kosovo i Metohija je ujedno jedino veliko područje Jugoslavije za čije se seosko stanovništvo i 1991. godine moglo reći da je još uvek demografski mlađe od stanovništva gradskih naselja. Na ostalim velikim područjima zemlje, starenje seoskog stanovništva je bilo znatno intenzivnije od starenja gradskog stanovništva, i to kako od baze tako i s vrha starosne piramide. Imajući u vidu minimalne razlike u nivou fertiliteta i mortaliteta stanovništva po tipu naselja (posebno u centralnoj Srbiji i Vojvodini), autor je mišljenja da je na niskonatalitetnim područjima nasledjena starosna struktura osnovni uzrok naglog ubrzanja procesa starenja seoskog stanovništva.

Ključne reči: *seosko stanovništvo, demografsko starenje, starosna struktura, deruralizacija*

Jelena Antonović

Aging of Rural Population in Yugoslavia

S u m m a r y

Mass migration to urban areas constitutes the basic direct factor of the decline in rural population of Yugoslavia in the second half of the 20th century. Due to the characteristic migration patterns by age and sex, they have had a substantial impact on the change in age structure of rural population towards rapid demographic ageing. By inducing decline in fertility and an increase in mortality, the newly formed age structure is increasingly becoming one of the basic factors to further decline in population, or even the major factor to rural depopulation in the majority of regions.

The paper analyzes changes in age structure of rural population in the FR of Yugoslavia and across its republics and provinces during the period from 1961 to 1991. The conditions prevailing during the last census (1991) are particularly highlighted. The author points to distinct differences in ageing of urban versus rural populations, and considerable regional differences at the achieved level of

demographic age. Based on the main demographic age indicators (the share of five-year and larger age groups, average age, ageing index and movement in major age-specific contingents), the author concludes that the process of population ageing had taken place in both rural and urban populations, but was more intensive in villages (higher share of the aged, higher index of ageing and higher average age) during the period under review.

The author points to distinct ageing of rural population in all republics and provinces. It was most prominent in central Serbia and Vojvodina, while being quite slow in Kosovo and Metohia and recorded mainly in between the last two censuses (1981-1991). Likewise, Kosovo and Metohia constitute the only major region of Yugoslavia in which rural population in 1991 is still demographically younger than the population in urban settlements. Rural versus urban population ageing was much more intensive in other major regions of the country, both from the base and from the apex of the age pyramid. In view of the minimal differences in fertility and mortality levels by type of settlement (particularly in central Serbia and Vojvodina), the author argues that the inherited age structure constitutes the main cause of rapid acceleration in rural population ageing in low fertility regions.

Key words: *rural population, demographic ageing, age structure, deruralization*